

Pekka Lehtimäki 60-vuotias

Greifswaldin yliopiston fennistiikan professori Pekka Lehtimäki on syntynyt Terijoella 26. syyskuuta 1934. Vanhemmat, molemmat kansakoulunopettajia, olivat muuttaneet Kannakselle Länsi-Suomesta: äiti oli kotoisin Tampereelta, isä Ylä-Satakunnan Kihniöltä.

Kannaksen rajapitäjässä perhe ehti ennen evakkoon lähtöä asua kymmenen vuotta. Pekka-poika oli talvisodan alkaessa viisivuotias ja puhui jo Terijoen murretta. Murre unohtui, mutta mieleen jäivät pysyvästi toisaalta Suomenlahden perän merimaiset ja hiekkarannat, toisaalta pahaa enteilevä Kronstadtin tykkien jyske. Isä lähti sotaan, äiti muutti kahden poikansa kanssa Teiskoon ja sieltä jo 1940 Muhokselle Pohjois-Pohjanmaalle. Perheen lopullinen kotipaikka oli vuodesta 1943 Hämeenkyrö, jonka kansankieli jäi tulevan kielitieteilijän varsinaiseksi kotimurteeksi. Koulunkäynnin Pekka Lehtimäki aloitti Muhoksella ja jatkoi sitä Hämeenkyrössä ja sittemmin Ikaalisissa sikäläisessä yhteiskoulussa. Siellä hänen suomen kielen opettajanaan oli mm. Katri Virta, Hollolan murteen sanastaja. Ylioppilaaksi Lehtimäki kirjoitti 1954; tuo vuosikerta oli Ikaalisissa niin tasokas, että 24 valmistuneesta viisi on myöhemmin toiminut professorin virassa.

Mutta mikä ammatiksi opettajaperheen pojalle? Eri vaihtoehtoja Pekka Lehtimäki ehti punnita varusmiespalveluksen aikana. Kun liikunta, erityisesti yleisurheilu, oli häntä aina kiinnostanut ja ollut jopa menestyksenkäs harrastus, oli yhtenä vaihtoehtona ryhtyminen voimistelunopettajaksi. Lopulta

ylioppilas Lehtimäki katsoi kuitenkin varmemmaksi hakeutua opiskelemaan suomen kieltä. Hän kirjoittautui Turun yliopistoon 1955. Siellä hän ehti suorittaa mm. saksan pro exercitio -kokeen – enteellistä kyllä – germanistiikan professorille Arvid Rosenqvistille, joka oli 1920-luvulla toiminut Greifswaldin yliopiston ensimmäisenä suomen kielen lehtorina.

Puolen vuoden kuluttua opiskelupaikka vaihtui Helsinkiin. Suomen kielen lisäksi aineyhdistelmään kuuluivat kotimainen kirjallisuus ja Suomen historia. Helsingin yliopistossa suomen ja sen sukukielten opettajina toimivat mm. R. E. Nirvi, Veikko Ruoppila, Aimo Turunen, Lauri Posti, Erkki Itkonen, Pertti Virtaranta ja Terho Itkonen. Heistä Lehtimäen uraa ovat viitoittaneet etenkin kaksi viimeksi mainittua.

Opinnot osuivat otolliseen aikaan: professori Virtaranta perusti 1959 suomen kielen laitoksen yhteyteen Suomen kielen nauhoitearkiston, ja tästä alkoi myös kandidaatti Lehtimäen tie murteentutkijaksi. Hänet nimitettiin 1959 arkiston ensimmäiseksi assistentiksi. Assistenttina hän oli vuoteen 1963, ja sinä aikana hänestä kouluttui murteenäänityksen ammattilainen.

Nauhoitearkiston ensi vuodet olivat työntäyteistä aikaa. Kun tavoitteeksi oli asetettu noin kolmekymmentä nauhatuntia suomen jokaisesta pitäjänmurteesta ja aluksi nauhoittajina toimi vain arkiston oma väki, se joutui kenttämatkoillaan uurastamaan pitkiä päiviä. Professori Virtaranta oli teroittanut, että nauhoitus saattoi tarvittaessa alkaa jo kukonlaulun aikaan, eikä harvinaista kuulu olleen sekään, että kielenoppaisiin mentiin vielä illalla näiden ehdittyä jo yöpuulle. Ensimmäisen täydellisen pitäjänauhoituksen

Katsauksia

Virtaranta ja Lehtimäki tekivät syksyllä 1959 Hämeenkyrössä.

Pekka Lehtimäen ansiot kenttämiehenä ovat merkittävät. Suomen kielen nauhoitearkistossa hänen tallenteitaan on 140 pitäjänmurteesta kaikkiaan 1 217 tuntia. Eniten hän on liikkunut länsimurteiden alueella, erityisesti Länsi-Uudellamaalla, Satakunnassa ja Hämeessä mutta myös Etelä-Pohjanmaalla. Itämurteiden puolella hänen retkensä ovat ulottuneet Päijät-Hämeeseen ja Keski-Suomeen, osaksi Etelä- ja Pohjois-Savoonkin. Siirtoväen puhumia kaakkoismurteita hän on nauhoittanut mm. Vpl. Pyhäjärveltä, Viipurin mlk:sta, Raudusta ja Inkerin Venjoelta sekä tietysti syntymäpitäjästään Terijoelta. Kokoelmassa on myös neljä tuntia Helsingissä nauhoitettua Vermlannin murretta.

Hyvällä haastattelijalla on taito luoda sellainen kontakti haastateltavaan, että tämä voi vapautuneesti ja luottavasti kertoilla elämästään ja kokemuksistaan. Haastattelija pysyttelee taustalla, myötäilee ja tarvittaessa ohjaa syrjäiteille joutuneen muistelun oikeisiin uomiin. Lehtimäen haastattelut ovat tästä oivallisia esimerkkejä: niistä voi aistia lämpimän tunnelman ja arvostavan suhtautumisen kansanihmisiin. Joukossa on erinomaisia tilannevälähdyksiä, kuten kiskolaisen Manta Saaren haastattelu, jossa kertoja nauhurin täysin unohtaneena alkaa rauhoitella vasta unesta herännyttä lapsenlastaan (litteroitu kirjassessa Suomen murteet, Näytteitä uralilaisista kielistä I, s. 8–9). Myös teknisesti Lehtimäen nauhoitteet tunnetaan korkeatasoisiksi.

Assistentin toimestaan Lehtimäki muutti 1963 aivan toisenlaiseen tehtävään: suomen kielen lehtoriksi Saksaan Münsterin yliopistoon. Lehtoraatti oli vasta perustettu, ja siihen liittyi monenlaisia töitä, kiireellisimpänä kirjaston hankkiminen. Opetus oli uutta ja haasteellista, ja toimi tuotti monia sosiaaliakin velvollisuuksia. Tuolloin syntyi Helsingin ja Münsterin yliopiston välille myös stipendiaattien vaihto, joka osoittautui alusta alkaen hedelmälliseksi. Syntyi myös toisenlaista vaihtoa: saksalaisia tiedemiehiä saatiin luennoimaan Suomeen ja suomalais-

sia Saksaan. Lehtori hoiti kai tehtävänsä hyvin, koska monet hänen saksalaisista oppilaistaan innostuivat väitöskirjan tekoon Suomea koskevista aiheista, olipa sitten kyseessä oikeustiede, etnografia tai maantiede. Tohtoreita heistä on leivottu ainakin kuusi, ja kolme on jo professorin virassa.

Saksan-kausi kesti vuoteen 1971, jolloin ulkomaanlehtori siirtyi assistentiksi Paavo Siron johtamaan Tampereen yliopiston suomen kielen laitokseen ja kohta sen jälkeen valtion humanistisen toimikunnan tutkimusassistentiksi. Lehtimäki väitteli 1972, ja seuraavana vuonna hän sai nimityksen yliopiston suomen kielen apulaisprofessoriksi – aikaan, jolloin uudistettiin yliopistojen hallintoa ja sen jälkeen tutkintoja. Pekka Lehtimäestä näki, ettei hän viihtynyt kumoushankkeissa. Mieluummin hän paneutui opetukseen.

Kun Göttingenin yliopistoon 1981 perustettiin suomen kielen ja kulttuurin vierailevan professorin toimi, Lehtimäki hakeutui jälleen Saksaan. Professorina hän oli kaksivuotisen kauden, jona aikana syntyi monia hedelmällisiä yhteyksiä saksalaisten ja suomalaisten dialektologien välille, näkyvimpänä tuloksena yhteiset symposiumit. Tampereelle palattuaan Lehtimäki jatkoi apulaisprofessorina ja hoiti välillä varsinaisen professorin virkaakin.

Kierros Tampereen yliopistossa olisi umpeutunut, jos Lehtimäki olisi muuttanut laitoksen mukana Pyynikiltä päärakennukseen; hänen tullessaan Tampereelle laitos oli Keskustorin kulmassa. Kierros kuitenkin umpeutui Saksassa, kun Lehtimäki siirtyi tämän vuoden maaliskuun alussa fennistiikan varsinaiseksi professoriksi vuonna 1956 perustettuun Greifswaldin yliopistoon. Siellä hänen ei tarvinnut aloittaa aivan yhtä tyhjää kuin aikoinaan Münsterissä. Greifswaldilla on kieleemme opetuspaikkana näet jo perinteitä; siellä on ollut suomen kielen lehtoraatti vuodesta 1920. Suomeen ja yleensä Pohjoismaihin tämä merellinen yliopisto liittyy sijaintinsa ja historiansakin vuoksi. Ruotsin kuningas kuuluu runsas vuosi sitten siellä käydessään huomauttaneen, että Greifswaldin yliopisto aikanaan,

Westfalenin rauhasta lähtien yli 170 vuoden jakson, oli Ruotsin vanhin yliopisto.

Tutkimuksissaan Pekka Lehtimäki on liikkunut koko suomen kielialueella. Pääpaino on kumminkin lounaisissa välimurteissa ja hämäläismurteissa. Ensimmäinen tutkielma on vuodelta 1960, Jalmari Jaakkolan juhla kirjassa julkaistu »Kaksi satakuntalaista sanaa», jossa tarkastellaan merkityksenkehityksen kannalta riihitermiä *sortaus* ja verbiä *so(o)rtaa, sorrella* 'äestää'. Vuonna 1961 valmistuneen pro gradu -työn pohjalta syntyi myös Virittäjän kirjoitus »Muutamia *sortaa*-pesyeen sanoja» 1965. Jo nämä kirjoitukset osoittavat, että Lehtimäki perustaa kantansa rikkaaseen aineistoon ja mahdollisimman aukottomiin murkertoihin.

Jo Münsterin-kautenaan Pekka Lehtimäki valmisteli väitöskirjaansa »*oi-* ja *ei-*nominit Länsi-Uudenmaan murteissa». Aihe oli aikanaan poikkeuksellinen. Noihin asti olivat tiettyä murrealuetta koskevat väitöskirjat olleet järjestelmällisiä äännehistorioita. Lehtimäki taas otti äänne- ja muoto-opilliseen tarkasteluun pari keskeistä nominityyppiä verraten suppeasta murteistosta. Tutkimusaihe osoittautui kuitenkin osuvasti valituksi ja antoisaksi. Juuri Länsi-Uudella maallahan *oi-* ja *ei-*nominit olivat säilyttäneet kantasuomalaiset diftonginsa parhaiten, ja niiden yksityiskohtainen erittely loi valoa koko johdostyyppien ja samalla *o-*nominiin historiaan.

Kenttätyö 1960-luvun Länsi-Uudella maalla oli oma lukunsa. Alueen heikosti tunnettujen murteiden luultiin jo lähes hävinneen, kunnes Lehtimäki löysi ne uudelleen, lähimmät vain 30 kilometrin päässä Helsingin keskustasta. Käytännössä väitöskirjatyö edistyi siten, että lomat-ajat kuuluivat kenttätyössä ja lukukausien vapaahetket nauhoitteiden litteroinnissa ja aineiston analysoinnissa. Väitöskirjan pohjana on yli 300 tuntia Länsi-Uudenmaan ja sen ympäristöpitäjien murretta, ja tätä aineistoa tekijä on vielä täydentänyt kyselyin ja arkistotiedoin. Tältä pohjalta hän pääsi nyt selvittämään mm. osassa aluetta esiintyvän diftongien monoftongiutumisen syitä, kyseisten nomi-

nien astevaihteluttomuutta (*kukkoi* : *kukkoin*) ja monia taivutuksen erikoisuuksia, esimerkiksi inessiivin ja illatiivin tapauksitaista synkretismia. Tutkimus hyväksyttiin 1971 lisensiaatintyöksi ja sen täydennetty versio väitöskirjaksi jo seuraavana vuonna. Melkein yhtä aikaa väitöskirjansa saivat valmiiksi myös tutkijatoverit Alpo Räisänen ja Seppo Räsänen, ja tohtorinkamppiaiset vietettiin yhteisesti joulukuussa 1972.

Samana vuonna Pekka Lehtimäki valaisi Uudenmaan murteita kolmella muulla tutkielmalla. »Eräs uusmaalainen sandhi-ilmiö» (Virittäjä 1972) esittelee tapauksia, joissa sananloppuinen *st*-yhtymä menettää *t*:nsä obstruenttien *k*, *t*, *p* ja *s* edellä. Toisessa äänneopillisessa työssä »Mem messää haje vissa» (Sananjalka 14) paljastetaan reliktsanojen ja murremaantieteen avulla *ts*-yhtymän väistyvän uusmaalaisen edustajan, geminaatta-*s:n*, aiempi levikki. Lauseja muoto-opillisessa kirjoituksessa »Eräitä Uudenmaan murteiden infinitiivijärjestelmän erikoisuuksia» (Virittäjä 1972) aiheena ovat puolestaan sellaiset tunnuksottomat 3. infinitiivin illatiivin funktiossa käytetyt muodot, joissa loppukahdennus liittyy suoraan verbin vartaloon (esim. *ei olis pääsny ottas siält*). Länsi-Uudenmaan murteet näyttävät myös 1978 ilmestyneessä Virittäjän-artikkelissa »*maahaan*-tyyppinen illatiivi». Siinä pohdittavana eri tahoilla suomen murteita esiintyvän yksitavujen pitkävokaalisen illatiivin syntyä.

Puhtaasti syntaktinen ja yleiskieltä koskeva on kirjoitus »Huomioita vertailumitan sijasta nykysuomessa» (Virittäjä 1975). Siinä selvitetään testin avulla eri sijamuotojen luontevuutta sellaisissa tapauksissa kuin *Tulin paikalle tunnin ~ tunti ~ tuntia ennen määrääikää* ja osoitetaan erilaisten syntaktisten tendenssien yhteisvaikutus.

Kenttämiehen harrastukset suuntautuivat tämän jälkeen kotimaakuntaan: Lehtimäki ryhtyi tutkimaan Ylä-Satakunnan sanastomaantiedettä. Tutkija liikkui kylästä kylään ja kartoitti hedelmällisiksi osoittautuneiden sanojen levikkiä, joka viittaa milloin lounaissuomalaiseen tai hämäläiseen, milloin eteläpohjalaiseen tai savolaiseenkin lähtö-

Katsauksia

kohtaan. Aikanaan valmistuessaan tämä työ varmaan tuo merkittävän lisän suomen kielen historian selvittelyyn.

Samoihin aikoihin Lehtimäki löysi uuden tutkimuskohteen murrealueelta toiselle muuttaneiden kielestä. Nauhoitusretkillään hän sattumalta tapasi kolme Pohjois-Karjalasta Hämeeseen muuttanutta sisarusta. Näiden kielen selvittelystä syntyi metodiltaan tuore artikkeli »Sekaidiolektien tutkimuksesta» (Virittäjä 1983). Idea on ajankohtainen edelleenkin; toistaiseksi tiedämme melko vähän niistä kehityssuunnista – osin yleispätevistä, osin aivan yksilöllisistäkin – , jotka vaikuttavat muuttajien lähtö- ja tulomurteen osuuteen heidän uudessa puhettavassaan. Jatkohankkeena Lehtimäellä on ollut päinvastaiseen suuntaan muuttaneiden murteen analysointi. Hän on kerännyt aineistoa Pohjois-Karjalassa 1980-luvun puolivälissä ja esitellyt tuloksia alustavasti suomalais-saksalaisessa dialektologien symposiumissa Forssassa 1992.

Vuonna 1989 Lehtimäki julkaisi 400-sivuisen Tammelan murrekirjan, johon sisältyy näytteitä kaikilta Nauhoitearkiston 38:lta tammelalaiselta kielenoppaalta. Kun teos esitellään tarkemmin toisaalla tässä Virittäjän vihkossa, en puutu siihen enempää. Syytä on kuitenkin todeta tekstien valintaan ja otsikointiin sisältyvä huumori, joka on Lehtimäelle ominaista. Uusimpia töitä on myös kielenoppimista ja kaksikielisyyssymyksiä käsittelevä »*Ai kananmuna: suomalaispoika saksan opissa*» (Károly Rédein juhla kirjassa 1992). Siinä kielentutkija käyttää aineistona muistiinpanoja oman poikansa puheesta niiltä ajoilta, jolloin tämä alkoi äidinkielen rinnalle omaksua ympäristössä kuulemaansa saksaa. Kirjoituksessa tähdennetään äidinkielen vankkaa tukevan lapsen kokeillessa vierasta kieltä.

Lehtimäki on ahkeraan esitellyt myös alansa kirjallisuutta. Erityisen tunnustuksen hän ansaitsee tutkimuksen toimeliaasta populaaristamisesta. Kielitieteen ja kielenviljelyn alalta hän on julkaissut kymmeniä yleistajuisia kirjoituksia Aamulehdessä ja erilaisissa kotiseutujulkaisuissa. Lehtimäen havainnollinen, usein kansankieleen poh-

jautuva sanonta on vienyt viestin hyvin perille.

Lehtimäen oppilaat muistavat opettajansa vahvan, suorastaan hartaan kiintymyksen kansanmurteisiin. 1970-luvun lopulla hän luennoi suomen murteita, kantasuomea ja lähisukukieliä sekä johti seminaariryhmää. Luennot olivat perin pohjin valmisteltuja, ja usein Lehtimäki elävöitti niitä milloin omilta opiskelualueiltaan peräisin olevilla, milloin muilla anekdooteilla. Hän piti myös huolen siitä, että opiskelijat kuulivat hyviä murrenäytteitä. Ne opiskelijat, jotka olivat opintojen edetessä saaneet kipinän jatkokurssin suorittamiseen, Lehtimäki perehdytti kenttätööhön henkilökohtaisesti. Hän vei heitä autollaan nauhoitusretkille eri puolille hämäläismurteiden aluetta ja opetti siellä kysely- ja muistiinpanotekniikkaa sekä nauhurin käsittelyä. Opiskelija ei voinut muuta kuin ihmetellä, miten murreopas saatiin muutamalla lausahduksella puhumaan aiheesta kuin aiheesta. Haastattelija toimi aina rauhallisesti, kiirettä välttäen, ja nauhoituksista jäi mieluisat muistot niin oppilaille kuin varmasti myös haastateltaville.

Jokainen tutkijanuransa alkuvaiheessa hapuillut muistaa epävarmuuden, joka välillä uhkasi viedä työtarmon: entä jos en löydäkään ratkaisua ongelmiin eikä tutkimus koskaan valmistu? Tällaisessa tilanteessa tarvitaan jatkuvaa kannustusta ja itseluottamuksen valamista. Pekka Lehtimäki on aina jaksanut rohkaista oppilaitaan. Saksan-vuosinaanakaan hän ei heitä unohtanut, vaan saattoi ohjata työntekoa kirjeitse. Tämän kirjoittaja sai häneltä mm. seuraavanlaisia neuvoja: »Aion vielä teroittaa Sinulle tieteen periaatteiden merkitystä. Näistä asioista olen kyllä puhunut ennenkin: ajatuksille siivet ja jalat maassa, sanonta tarkkaa ja formulointi selvää ja yksinkertaista.» Toistuvasti Lehtimäki korosti itsekköihin tärkeyttä – tämän asian arvonnolla neuvoilla evästetty oppilas on syvemmin alkanut ymmärtää vasta vuosien päästä.

Vaikka Pekka Lehtimäki on virkansa puolesta joutunut vuosikymmenten ajan esiintymään moniaalla, hän viihtyy kuitenkin parhaiten kaukana kokouksista ja

kongressien vilskeestä. Luonto on hänelle läheinen, ja onnellisimmillaan hän kai onkin kalassa Kihniön tuhatsaarisella Nerkoolla. Mielenrauha löytyy myös hyvää kielenopasta litteroidessa. Väitöskirjansa esipuheessa Lehtimäki mainitsee yhtenä parhaista oppaistaan karkkilalaisen Liistoin Kallein. Nyt, parikymmentä vuotta myöhemmin, Kallein tarinat ovat Greifswaldin

professorin työhuoneessa siirtymässä vastaan hankitun tieturin kuvaruutuun ja pääsevät kohta uutena murrekirjana ilahduttamaan laajempaakin lukijakuntaa.

Virittäjä lukijoiheen toivottaa onnea ja jää odottamaan murrekirjaa ja muidenkin kypsymässä olevien hankkeiden tuloksia.

MARJATTA PALANDER